

BISZTRAY KÁROLY EMLÉKIRATAIBÓL

Erdélyi országgyűlési emlékek

Első országgyűlési emlékeimet még gyermekkoromból örööm. 1834 nyarán, midőn szüleim kívánságára házitanítóm-mal, Mohai Demeterrel bejártam Erdélyt, s Kolozsvárra érkezünk, a városban éppen akkor tartották az első országgyűlést 1810 óta. Az utcán mindenütt díszmagyarba öltözött úriembereket láttunk, akik hevesen vitatkoztak egymással, helyenként kisebb-nagyobb csoportba verődve. Mindnyájan a Torda-utca felé siettek, mert ott zajlott a gyűlés az országházában, a második udvar éjszakai traktusának nagytermében. Egyszer csak szembe találkoztunk Turi Józseffel, egy fiatal jogással, akit még Gyulafehérvárról, a gimnáziumból ismertünk. Az országházához vezetett. Az ott összehordott épületfa- és deszkarakáson ültek az urak és várták a gyűlés megnyitását. Turi a gerendákon ülők között megmutatta nekünk báró Wesselényi Miklóst, báró Kemény Dénest, gróf Bethlen Pált, Zeyk Dánielt, Szász Károlyt, az országgyűlés legkitűnőbb szónokait. Aztán elmagyarázta, hogy a mostani nagy izgatottságot egy, a kolozsvári diákság és katonaság között még februárban történt véres összeütközés váltotta ki.

A dolog így történt: Juhász Albert, Juhász József kir. thesaurariatusi tanácsnok fia, elsőéves jogász, tajtékpipával szájában – miként akkor divatos volt – Stampa cukrászboltjából kijövet, az azon ház előtt álló katonai őr mellett haladván el, melynek emeletén egy tábormeg lakott, a katona – talán a reglement értelmében – a pipát szájából kirántja. Juhász erre oly súlyosan csapja pofon az őrt, hogy az eltántorodva elesik, csákója messze elrepül, esés közben fegyvere elsül és ő őrség után kiált. A főőrség a nagypiaci templomot környező házak

egyikében volt elhelyezve. A vészkiáltás és fegyverdördülés hallatára rögtön őrcsapat indul Juhász után és őt körül is fogja, hogy bekísérje a főőrségre. Húshagyó kedd délutánja lévén, a piac tele volt emberekkel és diákokkal, kik a fársáng eltemetését ábrázoló, a külvárosokból jövő lovas és gyalogos meneteket szemlélték. Hallván, hogy Juhászt be akarják kísérni, a diákok egy része a Seminariumhoz, más része a Convictushoz, más része a reformatum és másik az unitarium Collegiumhoz sietett, s betörvén a Seminarium portáját, az ott levő ifjúság aprajánagyja nagy «gerundiumok»-kal, bunkós vastag botokkal felfegyverkezve a helyszínére rohan. Ezeket rögtön követik a Convictusbeliek, kik után lelkendezve érkeznek a református diákok és az unitáriusok, kikhez az externusok, a künnlakók is csatlakoztak. Háromezren felyül lehetett az összes tanulók száma, amelyhez a külvárosi, hostádti polgárság is csatlakozott. A gerundiumosok Juhászt az őrcsapat kezéből – a nép helyeslő lármája között – kiszabadítják. Én is köztük voltam, jegyezte meg büszkén Turi. Ekkor a kolozsvári hadseregek tábornoka rohamlépésben odaparancsolja a gránátosokat, kiket a diákok közáporral fogadnak. Kövekről az elemi iskolai tanulók kötelessége volt gondoskodni; sok helyt a kövezetet is feltörték. A kivonult gránátosok parancsnoka látván a veszélyt, habozás nélkül décharge-ot parancsol és lövet a diáksággal vegyes népre. Sokan megsebesültek, de csak három ember esett áldozatul. Báró Jósika János, a kir. főkormányszék elnöke, az ablakból szemtanuja lévén e jelenetnek: parancsot ad ki, hogy a gránátos zászlóalj tisztjeivel együtt rögtön kitakarodjék a városból. A tábornok hirtelen ott terem és ellen mond: ő a főparancsnok, a katonaság felett csak ő rendelkezhetik. De báró Jósika kijelentette, hogy ő már erről Őfelségét expressus által értesítette s a felelősséget magára vállalja. Erre a tábornok az egész gránátos zászlóaljat, tisztjeivel együtt, a szomszéd Monostor faluba vonlatta ki.

Juhász Albert büntetése az lett, hogy a kolozsvári kir. jogakadémiából elbocsátották és minden hazai főiskolából kizárattott; de tanulmányait elvégezte külföldön s később királyi kegyelemből még az erdélyi udvari korlátnoksághoz is felvétetett.

De nemcsak Kolozsvárt, hanem az egész országban nagy izgatottság volt észlelhető. Báró Wesselényi Miklósnak «Balítéletek» című könyvét mindenütt olvasták. Heves beszédek tartattak a megyegyűléseken. Több kormányszéki tanácsos

és főispán – azon ürügy alatt, hogy ők nem törvényesen jutottak azon polcra, mert a törvény szerint három évenként egybevonandó országgyűlés már huszonnégy év óta nem tartott meg, vagy népszerűségvesztéséből – magas állásáról lemondott. A megyék országszerte a törvényes állapot helyreállítását s a kormány ellen felhozott sérelmek orvoslását követelték; a rendeleteket sok helyt nem is teljesítették, mert azok egy nem az országos rendek által választott s annál fogva nem törvényesen létesített kormányzástól jöttek. Egyáltalában a hazafiúi elkeseredés mindenütt hangos panaszokban tört ki.

Ilyen körülmények között küldetett Erdélybe, a kedélyek megnyugtatóására s a rend helyreállítására Estei Ferdinánd főherceg, Gálicz-Lodomér országok polgári és katonai kormányzója, mint teljhatalmú császári-királyi biztos. Megérkezése idején a következő anekdotát hallottam: Déván kellett éjszaka káznia és reggeliznie. Fizetésre kerülvén a sor, szárnysegédje mutatja a számlát, melynek magas tételeit látva, e kérdéssel fordult a főherceg a vendéglőshöz: – Olyan ritka és drága itt a kávé? Kinek ez felelé: – Nem, fenség! A hercegek ritkák itt, – azok olyan drágák!

Estei Ferdinánd alatt hivatott tehát egybe az 1834. évi kolozsvári országgyűlés, amelynek feladata lett volna az alkotmányos állapotot helyreállítani. De a szenvedélyek annyira fel voltak bőszerűlve, hogy nyugodt és higgadt tanácskozásról szó sem lehetett. Báró Wesselényi Miklós és több hevesvérű szónok zsebében mindig készen tartotta a széktörés elkövetésére szabott száz forint büntetést. (A széktörő elleni eljárás a leg-rövidebb volt: a Statuum Praeses rendeletére a terem ajtai bezárattak, s a Fiscalis Director előadta a vádot; miután a széksértés nyilvánosan történt, az illető azt nem is tagadhatta és azonnal letette a kiszabott pénzbüntetést; ha nem tudott fizetni, börtönbe záratott és fellebbezésnek nem volt helye.)

A főherceg a gróf Bánffy György gubernátor által épített piacsori palotában szállt meg. De Kolozsvárt teljességgel nem érezte jól magát, aminek oka részint az akkori feszült helyzet lehetett, részint az, hogy a városban csak magyarul beszéltek, ő pedig e nyelvet nem értette. Mindehhez egy különös, titokzatos esemény is járult, melynek folytán Nagyszebenbe távozott s Kolozsvárra csak ritkán rándult át. Beszélték, hogy egy este, midőn a színházból haza jőne, az oszlopos folyosón, lakoszobájához érkeve, a lámpák egyszerre kialusznak, a hirtelen beállott sötétségben kemény vaskarmokkal emberi alak öleli át s rántja

magával a szőnyeggel bevont padlatra. Amikor kiáltására tisztjei segítségére siettek, kiderült, hogy egy szalmával kitömött báb gépezete tartja karjaiban. Sűrű homály fedí, miként történhetett ezen ildomtalan merénylet. Gyanították, hogy galíciai lengyel elégületlenek voltak annak szerzői. A főherceg mély hallgatást parancsolt környezetének és mihamar eltávozott a városból, ahol immár nem érezte magát biztonságban.

Az országgyűlés csaknem egy évig ülésezett ugyan, de eredményt nem tudott felmutatni.

*

1835 nyarán Mohaival megismételtük erdélyi tapasztalati utunkat. Ennek során eljutottunk Gyergyó-alfaluba is, hol egy rokonom, Balló Mihály, Gyergyóalszék királybírája lakott. Az öreg Balló nagyon buzgó hazafi, de konzervatív érzelmű magyar ember volt. Azon időben a politikai viszonyok fölötti vitatkozást, ha két magyar együtt volt, nem lehetett kikerülni. A királybíró, mint szigorú konzervatív, erősen ócsárolta a Wesselényi és társai által megindított mozgalmat, mely a hazát – szerinte – előbb-utóbb még nagy veszélybe fogja dönteni, s a többek között mondá: – Mégis csak sok, amit azok a kormányellenes urak az országgyűlésen elkövettek! Hogy szidják a guberniumot és a kormányt! Még Őfelsége személyét sem kímélik! Örökösen civódnak, hogy a közügyek elintézésére idő sem jut! Úgy kellene velek bánni, mint Napoleon bánt a nemzeti gyűléssel, midőn katonáit beparancsolá és puskatusával kidobatta onnan!

Én még gyermek voltam, de Mohait nagyon megbotránkoztatja az öreg úr ilyenmő beszédje. Szépen csendesen kezdette cáfolni az öreg úr megrögzött eszméit, a többek között mondván: – Az ellenzéknek is sokban van igaza; ámbár én azon ildomtalan, durva modort, mellyel fellépni és támadni szokott, teljességgel nem helyeselhetem.

Az öreg úr hevesen közbeszólt: – Semmiben sincs igaza!

Ekkor Mohai kurtán fogta az öreg urat, mondván: – Hát az törvényes dolog-é: hogy több évtizedek alatt nem hívják egybe az országgyűlést, holott a törvény minden harmad évben rendeli? Hát az a maga rendén van-é: hogy nekünk a hivatalos nyelvünk nem a magyar, hanem a latin? Hát az járja-é: hogy az idegenajkú császári tiszték Magyarországot úgy tekintik, mint egy meghódított tartományt, melyben ők az urak és mi a szolgák vagyunk? Hát az igazságos-é: hogy a lakosságnak tete-

mes része örökös rabszolgaságra van születve, nemzedékről-nemzedékre? És igazságos-é: hogy az adót nem azok fizetik, kiknek a birtok van a kezében, hanem a jobbágy, aki semmi tulajdonnal nem bír? Hát az helyes-é: hogy az ifjúságnak, ha magát a tudomány vagy a művészet magasabb fokáig kívánja kimívelni, külföldre kell mennie, mert itt ily intézetek nem léteznek? Hát az rendes dolog-é: hogy a megyéknek ne legyen pénz-alapja, hanem a legkisebb szükségleteinek fedezésére Bécsből kellessék engedélyt kérni?

Mindezekre az öreg úrnak nem volt mit felelni, és csak annyit mondott: – Ezekkel a fiatal urakkal nem lehet vitatkozni.

És ekkor már vacsorára hívtak.

*

Az 1836/37-i iskolai évben nem kis önérzettel mentem Nagyszebenbe a humaniorák tanulására, mert eddig csak «studiosus» volt a nevem, most pedig «auditor» lesz, kivel még a tanárok is másképpen bánnak.

Ezen időszak Erdély történetében bizonyos új korszakot jelent, amennyiben az ősi alkotmány kezdett régi jogaiba visszateretni, a nemzeti önérzet mindinkább fejlődni, sőt az irodalom is előbbre haladt. A kolozsvári nemzeti színház már virágzott. A felsőbb bíróságok is már magyar nyelven adták ki ítéleteiket. Az országgyűlés már három évenként egybehivatott.

Az 1837. évi erdélyi országgyűlés Nagyszeben szabad királyi városába tüzetett ki. Estei főherceg Ferdinánd, mint teljhatalmú királyi biztos, udvarát Nagyszebenben tartotta. Szeben városa a báró Bruckenthal piacsori pompás palotában szállásolta el. Minden megyében, minden székely és szász széken, vidéken és törvényhatóságokban folytak a képviselőválasztások. Fogarasvidékéből gróf Teleki László és Váraljai Boér Antal választottak követeknek. Őfelsége sok új királyi hivatalost (regalistát) nevezett ki, akik Erdélyben a felsőházat pótolták. Több rokonom volt azon időben tagja az országgyűlésnek, úgymint: Mikó Antal, Balló Mihály, Macskási Lajos, Henter János, báró Apor György, Szentiványi Mihály, id. Boér Ferenc, Cserei János, Donáth József, továbbá Boér Antal és György.

A Római Császárhoz címzett nagy épületben levő tágas termet rendezték be gyűlésteremnek. A királyi biztos számára bordósín nehéz selyem mennyezetű trónt állítottak, s az egész

termet pompásan feldíszítették. A főherceg Őfelsége nevében latinnyelvű beszédben nyitotta meg az országgyűlést a trón magaslatáról.

A magyar itt sem tagadta meg magát és több pártra szakadt. Két párt különösen kitűnt. Ezek voltak: a «sonkások» és a «pipások». Mindkettőnek külön klub-helyiségei voltak. Azért nevezték őket így, mert a sonkások klubjában mindig traktáltak; ha egyéb nem, volt jó sonka és Champagnei, míg a pipásoknál csak dohánnyal és pipával szolgáltak, mert ezek szegényebbek voltak. Más szóval a sonkások voltak a konzervatív-pártiak vagy pecsovicsok, ellenben a pipások a hazafiak vagy ellenzékiek.

Tanáraink oly szívesek voltak, hogy a humanistáknak az országgyűlés kisebb csoportokban való látogatását megengedték, melyet mi teljes mértékben fel is használtunk. Nékem és komolyabban gondolkodó tanulótársaimnak tanulságos élvezet volt az országgyűlés ülésein megjelenni. Volt egy tanulótársunk, Füstös Károlynak hívták, aki bizonyos stenographiai módszerrel a nevezetesebb szónokok beszédeit rápiálta és nekünk le-diktálta. Nevezetesebb szónokok voltak: báró Kemény Dénes, gróf Bethlen Pál (Bajusz Pali), gróf Teleki Domokos, gróf Teleki László, Zeyk Dániel és Weér Farkas. Báró Wesselényi Miklós már nem volt itt, mert a magyarországi törvényszékek fogságra ítélték, Szász Károly pedig elnémíttatott.

Az országgyűlés roppant teendői között legelső volt a kir. kormányzék restaurálása: gubernátort és tanácsosokat kellett választani. Statuum Praeses (karok és rendek elnöke) már volt még a multkori országgyűlésről Nopcsa Elek, ki a zöld asztalnál a főhelyet foglalta el. A királyi tábla elnöke tőle jobbkézre külön zselye-székében foglalt helyet. A kir. tábla alelnöke balról az első helyen, a bírák és ítélmesterek az asztal körül ültek; a Statuum Praesesszel szemben ült a Fiscalis Director. A kir. tábla esküdt jegyzői (Jurati Notarii) a nagyterem főbejáratától balra eső karzatot foglalták el; szemben ezzel volt a hölgyek karzata, s a kettő között az uraké.

Sok előzetes és meddő vitatkozás után végre a gubernátor és a főkormányzék választására került a sor. Ekkor az úgynevezett royalisták, vagyis túlságos kormánypártiak nagy deputációt menesztettek a főherceghez azon alázatos kérelemmel: méltóztatna Őfelsége Erdélyország gubernátorává óhajtott választását kegyesen megengedni, és ezen magas és fontos állást a felséges dinasztia és a haza érdekében elvállalni. A főherceg

kegyesen megköszönte a személye iránt tanusított hódolatot és bizalmat, kijelentvén, hogy «királyunk Őfelsége és szeretett Erdélyünk érdekében» örömmel kész elfogadni a néki felajánlott fő kormányzói állást, ha megválasztását keresztül viszik.

De a sors könyvében másképp volt megírva. Valaki ezen tervet a hazafipártiaknak elárulta, s ekkor a sonkások és pipások pártja koalícióba lépett a többi szabadelvű követtel, hogy ezt minden áron megakadályozzák. Mert ha a royalisták terve sikerül, akkor soha többé erdélyi ember gubernátor lenni nem fog, hanem Bécsből egy-egy főherceget fognak a nyakunkra küldeni, aki sem nyelvünket, sem aspirációinkat nem érti.

A koalíció létrehozói a választás napját megelőző estére nagy lakomát rendeztek, melyre a Szebenben csak található Champagneit, sonkát, szálámit, asszu- és asztali borokat, szóval ami csak enni- és innivaló volt, mindent összevásároltak. A royalisták hallván, hogy a hazafiak pártjai nagyszerű bankettet rendeztek, hasonlókat kívántak rendezni, de már sem enni-, sem innivalót nem kaptak, Brassó vagy Kolozsvár pedig sokkal távolabb volt, semhogy onnan hozathattak volna.

A royalisták terve az volt, hogy a főherceget nem kandi-dáció, hanem kikiáltás útján választassák meg. De csak vagy százharminc szavazatot tudtak nagy bajjal összekaparni, és így tervük dugába dült. A fölterjesztés alapján azután Őfelsége által kinevezettek: Gubernátornak gróf Kornis János, Statuum Praesesnek báró Kemény Ferenc, ország kancellárjának gróf Lázár László, provinciális főbiztosnak Bedeus József, kormányzékai tanácsosoknak Hilibi Gál László, Wachsmann János (szász nemzet grófja), Nagyajtai Cserei Farkas, báró Bruckenthal József, Szentgyörgyi Imre, Magyarcsügedi Pap Sámuel, gróf Degenfeld Ottó, Hollaki Antal, Salmen Ferenc és Augusz-tinovics Imre. A volt Statuum Praeses, Nopcsa Elek udvari kancellár lett.

A kinevezések leérkezte után nemsokára több száz példányban megjelent egy a fő kormányzék és országgyűlés tagjai ellen intézett gunyirat, mely az akkori idők szellemére kissé kétes világot vet. Nékem annak egy töredéke megmaradván, azt mint érdekes adatot kivonatossan ismertetem.

Kezdő strófái így hangzanak: «A megyékben fákciókkal, Igért s adott huszasokkal Választattak követeknek Mind merő ismeretlenek. – Nézd körül a szónokokat, Hányat találsz olyanokat, Kiket méltán a hazának Mondhatsz igaz gyámolának? – Csak kacagják a sonkások, Hogy pipáznak a pipások; Ők meg

champagniroznak, Mert tudják, mire szavaznak.» A paszkvillus azután sorra veszi a kinevezett urakat, ill. az országgyűlés ismertebb tagjait; «Főkormányzónk Kornis János, Jártassága még hiányos, De mivel jót várunk tőle, Rosszat nem szólok felőle». «Kemény Ferenc nagy úr leve, De homályba borult neve, Hazát árult, hitet szegett, S most fittyet hány a hát megett.» Szárhegyi gróf Lázár László, «a felfűtt varas béka», Bedeus főbiztos, Hilibi Gál, Wachsmann is megkapják a magukét. Majd Bruckenthal Józsefre kerül a sor, utalással a Bruckenthalok korábbi, kevésbé széphangzású nevére: «Szász gavallér Breckner Pepi Testét franc, fejét köd lepi; Úgy ért a hivatalához, Mint a ló a szónokláshoz». A két erdélyi oláh püspök sem uszsa meg szárazon: «Moga s Lemény asszisztense, Öccse, bátyja, referense (Pap Sámuel kultusz-referens), Úgy illik a nagytanácsba, Mint fokhagyma a kalácsba.» «Mondhatná Degenfeld Ottó Délceg társainak: lotto! Mert van esze s becsülete, Kár, hogy egyszer félretette» (mikor a tanácsosi hivatalt elfogadta). A durva becsületsértésektől csak úgy hemzsegő paszkvillus senkinek sem kegyelmez. Teleki Domokos és László, Kemény Dénes, Mikes János, Zeyk Dániel, Bethlen Poldi és Bajusz Pali, Weér Farkas és Apor József, Szalánczi, Buda Náci, Nopcsa Laci, Boér Antal, Benedikti és a többiek mind terítékre kerülnek a csúfszájú ismeretlen verselő förmedvényében. Egyik «Köpenyét tudja forgatni, Nem is hisz már néki senki», másik «károg mint a varjú, Nem hallgatják károgását», a harmadik «csak itt ágál, Hon papucs-kormány alatt áll,» stb., stb.

A röpirat, főleg az ifjúság körében, közkezen forgott. Egyik képviselő-rokonom, Buda Ignác, keservesen panaszkolt nekem, hogy őt is kipásquilizálták, reáfogván, hogy olaszországi útjában macskahúst is evett. Kérdezte, nem tudom-é, ki írta azt a paszkvillust, mert ő mindjárt összevagdalná a gazembert! Nagynehezen lecsillapítottam: – Hiszen nemcsak urambátyámat, hanem a legnagyobb urakat, a gubernátort, a püspököt, Statuum Praesest s az egész országgyűlést kigunyolták! «Ugy-é?» kérdé Buda. «Hát azok mit csináltak?» – Hát kacagtak, mondám én, csak gróf Lázár László, a kancellár csikorgatta fogait és mérgelődött. Folyton szidta keze alatt lévő irnokát, Sándor Pistát, mondaná meg néki: ki merészelt ellene oly szemtelenül írni? Még azzal is fenyegette, hogy elcsapja, ha nem mondja meg. Pedig szegény Sándor Pista honnan tudta volna! Hát mondott egyszer egyet, máskor mást, olyanokat, akik nem voltak Szebenben, míg végre a gróf is reá jött, hogy legjobb kacagni

rajta. «No nem bánom, felelte végre Buda Ignác, kacagok hát én is rajta!» Még azt az örömet is megszereztem néki, hogy a terjedelmes gúnyirat egy példányát lemásoltam számára, aki azt köszönettel átvevén, mondá: «Ezt elviszem Hunyad megyébe, hadd kacagjanak ott is!»

Egyszer báró Toroczkai József barátommal felmentem a karzatra, s ő nagyobb csodámra mutatja nékem, hogy Antal öcsém, aki még alsó osztályos volt, a királyi tábla esküdt jegyzői, a kancellisták között ül és nagy figyelemmel hallgatja a szónokok beszédeit. Nagyon ihívólag viselte magát, mert a kancellisták fellovagolták, hogy mikor pecsovics követ beszél, annak kiáltja velük együtt: «Rossz!», vagy «Le vele!», a hazafiaknak pedig: «Éljen!» A kancellisták, akik magyarba voltak öltözve és karddal oldalukon, kardcsörtetés által adtak kifejezést rosszalásuknak, hogy a Statuum Praeses csengetni volt kénytelen. Idősb Boér Ferenc bátyám, a királyi tábla alelnöke éppen szemben ült Antallal, és megismervén a vásott fickót, int néki, hogy takarodjék el onnét. De ő makacsul visszaint, hogy nincs kedve elmenni. Az öreg úr megharagszik, egy janitort odahivat s megparancsolja, hogy azt a szőke fiút ott, a kancellisták karzatáról hozza le tüstént. A janitor felmegy és Antalhoz tolakodik. A kancellisták kérdik: Mit keres itt? – Ezt az úrfit innen le kell vigyem, feleli. Mire mondák: Azt levinni nem fogja, mert az a mi fiúnk! – De nékem meg van parancsolva, makacskodik a janitor. S minthogy tágítani nem akart, a kancellisták ledobták a lépcsőkön. Az öreg úr majd megpukkant mérgében, s arról gondolkozott: miként tudná megróni Antal helytelen viselkedését? Szállása a Kispiac délfelőli oldalán, a Wächter-féle házban, az első emeleten volt, s a piacra két ablaka nyílt. Másnap jókor reggel félnyolc óra előtt látja Antalt a piac nyugoti során lévő szögletházba menni, hol jó friss süteményt, sonkát, rozsolist és más finom italokat árultak, s rövid idő múlva onnan kijöni és az iskola felé tartani. Gondolja magában, hogy most jól elnadrágszízajzhatja a szemtelen studentet. (Az öregebb urak akkor mind magyar nadrágot viseltek, s a gyermekeket a nadrág szíjával szokták becsültre tanítani.) Éppen öltözőfélben volt, s hogy Antalt el ne szalassza, úgy ahogy volt, lemegy a lépcsőkön, s az utcaajtóban várja, míg közel ér. Akkor hirtelen kihúzza a nadrágszíját (vastag, fekete, fényes szíja volt, kemény acélsattal), s utána fut, hogy meghátalja. De Antal még sebesebben szedi a lábát, hátrakiáltva: – Ügyeljen inkább a nadrágjára! Az öreg úr látván, hogy nadrágja, melyet csak a szíju

tartott, leereszkedett, a gyülekező publikum elől bosszúsan visszasietett lakására. Ettőlfogva Antal, ha Boér Ferenc ellátogatott hozzánk, óvatosan kerülte az öreg urat...

Az iskolai szünidővel csaknem egyidejűleg a honatyák is szünidőt kaptak; minek folytán nagy része jószágaira vagy fürdőre távozott.

*

A gróf Kornis János halálával üresedésbe jött főkormányzói állás betöltése és más fontos ügyek elintézése céljából az országgyűlés az 1841. évre Kolozsvár városába ismét egybehívatott. Őfelsége báró Jósika János volt főkormányzóségi elnököt nevezte ki teljhatalmú királyi biztosnak. Célszerűbb helyiség hiányában az országgyűlés üléseit a nagy Redout-teremben tartotta. Az országgyűlésre több ismerőseim és rokonaim jelentek meg, a többek között: Boér Ferenc kir. táblai alelnök, Donáth Sándor kir. közügyek igazgatója, Henter János ítélmester, Cserei Farkas kir. hivatalos, Balla Mihály kir. táblai bíró, Torma Ferenc főbíró, Horváth János, Szombatfalvi József, Pálfy János, ifj. Boér Antal, Gál János, Horváth István, Fosztó Ferenc képviselők; Gál Domokos, Lészai Lajos, Miksa János, Turi Ferenc, Berzenczei István és Boér György királyi hivatalosok.

Ezen országgyűlésen a tanácskozások sokkal higgadtabban folytak, mint az előbbieken, melynek oka részint a Statuum Praeses, báró Kemény Ferenc tapintatos vezetésében kérésendő. Nemsokára gróf Teleki József, a magyar tudományos akadémia elnöke megválasztott főkormányzónak, kinek meghívására az országgyűlés kebeléből egy fényes küldöttség ment Budapestre. Most is az ország sérelmei (Gravamina Regni) képezték a napi kérdések és vitatkozások egyik fő tárgyát. Ezek között mint nagy sérelem hozatott fel: hogy a római katolikus püspök a gubernátor után az első tanácsosi állást foglalja el a főkormányzóséknél, mint «natus Consiliarius», törvénytelenül. És különös, hogy Kovács Miklós püspököt éppen csiki katolikus hívei: Mikó Mihály és Endes Simon támadták meg, kikhez még báró Bornemissza Leopold is csatlakozott, kinek az e felett tartott zajos ülésből kijövet dr. Szabó János apát szemrehányólag félig tréfásan monda: «El ne feledd azt a napot, Melyen megbántod a papot.» Egyébaránt Kovács Miklós egész Erdélyben nemzet- és valláskülönbség nélkül mindenütt őszinte tiszteletben részesült. Meg is érdemelte, mert a már akkor életbe léptetett vegyes házassági instrukció folytán más országokban

előidézett kellemetlen surlódásokat tapintatos modorával kikerülni törekedett, és annyira türelmes volt, hogy a lyceum jogi osztályában két reformált vallású tanárt nevezett ki.

*

Az 1847. évi országgyűlésre királyi biztosnak báró Puchner Antal csász. kir. altábornagy és erdélyi főhadparancsnok nevezetett ki, akit Kolozsvár városi tanácsa a Szentegyház-utcában levő későbbi Tisza-féle házban szállásolt el. Ezen országgyűlésen sok korszerű törvényt hoztak, különösen az úrbéri viszony korszerűbb rendezése tárgyában. Például: az úrbéreszek szolgálati tartozásait a földesurakkal szemben, az úrbéri telkek mekkoróságát, minőségét és osztályozását illetően, továbbá az erdei haszonvételek szabályozása s az erdő-állományok fenntartása érdekében. De feltűnést keltett, hogy ezen célszerű törvények soha ki nem hirdettek s ennek folytán jogerőre sem emelkedtek. Ki volt az oka, hogy a kihirdetés elmaradt s a honatyák hiában fáradtak? Senki sem tudta, de azt mindenki tudta, hogy: Lex non publicata non obligat.

Ezen országgyűlés tartama alatt gróf Teleki László, Fogaras országgyűlési képviselője az inscriptióban birt kercisorai jószágára jövén, minket is meglátogatott. A gróf nagyon nemes lelkű ember volt. Akkor többnyire minden megye két fiatal embert szokott a követ mellé az országgyűlésre küldeni, kik ottan a képviselő írásbeli ügyeit végezték. De e szokás célja különösen az volt, hogy a fiatalok maguknak az országgyűlési tárgyalások figyelmes tanulmányozása által a közügyekben kellő ismeretet és tájékozást szerezzenek, s a megyét annakidején megfelelőleg képviselhessék. Ezen követi írnokok díjait a megyék fizették, de gróf Teleki László az egész követi illetményét – miként emlékszem, napjára három ezüst forint – nekik engedte át. Követi írnokok, ha jól emlékszem, Fogaras megyéből Bocskor Antal és rokonom, Borosnyai György voltak.

*

Az 1863. évi nagyszebeni csonka országgyűlés:

Bécsben ismét egy magyarellenes reakció ütötte fel a fejét. Gróf Nádasdy Ferenc udvari kancellár lemondván, helyét egyelőre báró Reichenstein József foglalta el. Kimondották, hogy a magyar a forradalom következtében minden jussát elvesztette és nincs többé joga a régi alkotmány, helyreállítását követelni.

Nagyszébenbe országgyűlés hivatott egybe, hogy az október 20-i diploma és az azt követett 1861-beli február 26-i pátenst értelmében válasszon képviselőket a Reichsrathba. Ekkor találjuk a passzív ellenállás legkirívóbb példáját Erdélyben. A választások a megyékben, illetőleg az abszolút kormány által alkotott választó-kerületekben megtörténtek, s a kitűzött határnapra a képviselők – még a magyarok is – megjelentek Nagyszébenben. Az országgyűlés elnökéül Groisz Gusztáv kormányzó tanácsos neveztetett ki.

A kinyitást megelőzőleg a római katolikus főtemplomban isteni tisztelet (Veni Sancte) tartatott. Haynald püspök fényes segédlettel végezte a szertartást. Az ő trónjával szemben a szentélyben egy más trón volt felállítva a görög katolikus érsek számára, kitől jobbra és balra selyem zselye-székeken a szamosújvári és lugosi püspökök foglaltak helyet. A nagyváradi püspök nem jött el. A gubernátor, gróf Crenneville a padok előtti téren egy pompás zselye-székekben ült egyedül. Ellenben Ságuna, az erdélyi görög keleti püspök, a vörös posztóval betakart első padban foglalt helyet. Azon isteni tiszteleten, odaszámítva az erdélyi református, unitárius és lutheránus püspököket, összesen nyolc püspök volt jelen. Az isteni tisztelet végeztével az országgyűlés tagjai kiindultak a templomból. A szász és oláh képviselők a ház elnökét, Groisz Gusztávot követve jobbkézre tartottak a Római Császárhoz, hol az országgyűlési terem volt. Ellenben a magyarok, megvárván Haynald püspököt, utána indultak balra. Ott lehetett látni az ország díszét, nemzeti díszöltözetben, Haynald után menni. Érdekes látvány volt, hogy a református és unitárius püspök a nagy tolongásban Haynaldot közbe vette. A menet a régi tanácsstorony alatt a kispiacra s ott a gróf Mikes Benedek lakásába tért; a magyar képviselők itt egy memorandumot szerkesztettek, törvények erejével indokolván, hogy miért nem mehettek be a gyűlésbe. A memorandumot Őfelségéhez felterjesztették.

Maga az országgyűlés valódi bábeli zavart képezett. A szászok németül, az oláhok oláhul beszéltek, az elnök magyarul enunciólt és csinált rendet.

Egyszer Fogarasból Tóth Józsefék idejövén, velek én is elmentem a gyűlésbe, s a karzaton hallgattuk a beszédeket és kísértük az ülés folyamát. Az ülést csakhamar félbeszakította a Gubernium két küldöttjének megjelenése, akik bizonyos fontos ügyben egy nunciummal jöttek. A küldöttek magyarul adták elő az üzenetet. Erre az oláhok közül egy mérges szájú feláll, s

azt kívánja, hogy az üzenet oláhul is adassék elő, mert ő nem érti. A küldöttek kijelentették, hogy ők az ország hivatalos nyelvén adták elő az üzenetet és más nyelven nem tartoznak beszélni. Oláh részről nagy zúgás és lárma. Az elnök csenget és előveszi az 1844. évi törvénycikket, mely szerint Erdélyben hivatalos nyelv a magyar, mely eltörölve nem lévén, ma is érvényes. Erre aztán mindnyájan elcsendesedtek.

Egy alkalommal előfordult azon eset, hogy a jogérvényes határozatra a három jogosult nemzet határozata szükséges. Erre feláll egy tudós szász akadémiai tanár, Liblói Schuller Frigyes, és fitymálólag mondja: – Én nem tudom, mit beszélnek itt annyit a magyarokról, hogy náluk nélkül nem hozhatnánk érvényes határozatot. Mit is beszélnek magyar kérdésről? Én kimondom tisztán, hogy magyar kérdés nem létezik. Erre Ságuna, az erdélyi görög keleti püspök, kinek szokása volt némelykor a teremben le s fel sétálni, egyszerre megáll és Schullerre riadva kiáltja: – Mit mond ön? hogy nincs magyar kérdés? Látja azokat a padokat? Ezek az üres padok sokkal hangosabban kiáltanak, mintha mi mindnyájan, akik itt vagyunk, torkunk szakadtából ordítnánk! Schuller ezt a drasztikus leckét hunyászkodva zsebre dugta. Máskor, ha valamely avatatlan ember az oláhok közül – milyen közöttük sok volt – beszélni kezdett, Ságuna reárvált: «Tács!» (Hallgass!) – és az rögtön elhallgatott.

És ezen szalmacséplő gyűlés 1864. évi február haváig folytatta üléseit, sőt képviselőket is küldött a kibővített bécsi birodalmi tanácsba.

Unió az anyahonnal.

1848 február hó vége felé családi ügyben Marosvásárhelyre kellett mennem. Még ottlétem alatt megkezdődtek a rendkívüli kivilágítások, összecsoportosulások, népgyűlések, cylinder- és ablak-beverések, utcai szónoklatok, konzervatív-elvű urak kigunyolása és pecsovics-címmel illetése. Ez mind csak előjele volt annak, hogy majd nagyobb dolgok fognak következni. A mozgalom azon hírekre vette kezdetét, hogy magyar felelős minisztérium neveztetett ki, s az országgyűlés Pozsonyból Pestre költözött.

Siettem vissza Kolozsvárra. Midőn másnap hivatalomba, a guberniumba akarok menni, látom, hogy az egész Torda- és Farkas-utca annyira zsufolva van néppel, hogy alig lehetett előbbre jutni. A fiatalabb gubernialisták is ott szorongtak, úgy-

szintén a főiskolák tanulói; nagy részük nemzeti kokárdával kalapjukon. Amint tovább haladok, a Convictus épülete előtt Dobokay Ferenc barátomat látom állani. Rögtön hozzáiettem. Csakhamar egy különböző néposztályokból falanxként szorosan összetartó tömeg magának kíméletlenül utat törve, a gubernium épülete előtt állást foglal, s annak vezetője, egy fiatal ügyvéd, a nép kívánatait kezdi felolvasni; de a tömeg lármájában az olvasó szava érthetetlenül hangzott el. Közben a gubernátor dolgozószobájának Farkas-utca felé néző ablaka fölnyílik, s a nagy moraj erre kissé csillapulni kezd; ekkor ki lehetett venni az ügyvéd szavaiból, hogy a nép szabad sajtót, a cenzura eltörlését, felelős minisztériumot, a jobbagység megszüntetését, magyar hadsereget, általános teherviselést és Uniót az anyaországgal követel. És mindezt azonnal. Nagy láрма és helyeslés.

Midőn a zaj kissé csendesedett, a gubernátor szava hangzott, ki a népet csendességre intette, biztosítván arról, hogy előbb nyilvánított kívánságait Őfelségéhez fel fogja terjeszteni. Egyúttal kérte, hogy Őfelsége határozatát várják csendesen be.

Erre a láрма újból megkezdődött. A nagy zajból csak egyes kiabálásokat lehetett kivenni. «Unió kell Magyarországgal!» «Gubernátorra nincs többé szükség!» A gubernátor ezt hallván, kikiáltott az ablakon, hogy ő – bármi történjék – szilárdul helyén marad mindaddig, míg Őfelsége legmagasabb bizalma megtartja. Erre még nagyobb zaj keletkezett. A nemzeti színű kokárdákkal feldíszített főiskolai tanulók a Szabadságot, Egyenlőséget, Testvériséget éltették. A gubernátor becsapta az ablakot. A kiabálók között leginkább néhány ügyvéd s a hostátiak tüntették ki magukat. Ilyen hangadó volt Pozsgai ügyvéd; Fehér Márton pedig egy székre hágott és onnan haranguirozta a máris felizgatott hostáti népet, mely őt nagy áhítattal hallgatta.

Kolozsvárt azon időben sok francia tartózkodott, részint mint nyelvtanítók, részint mint házi növelők vagy mint külföldi lapok levelezői; de voltak már köztük meghonosult polgárok is. Néhányan tőlünk érdeklődtek, hogy mit mondott a gubernátor a népnek? és miért csapta be oly hirtelen az ablakot? Mi megmagyaráztuk nekik az eseményeket, s a hozzánk csatlakozott Szilágyi Sándorral (a későbbi nevezetes történelmi íróval) haza távoztunk.

Ezalatt Pesten Petőfi már megírta «Talpra magyar» riadóját és Kossuth is visszaérkezett Bécsből. V. Ferdinánd király –

a fenyegető nagyobb válságnak elejét véendő – mindent megadott, amit a magyarok kértek. Az első felelős magyar miniszterium le is jött Pestre. Egyidejűleg mindenütt kezdettek nemzeti őrséget szervezni, melyből azután a honvéd hadsereg fejlődött ki.

Május hó 30-án egybehivatott a minden oldalról sürgetett ad hoc országgyűlés, melynek két főfeladata volt: az Unió az anyahonnal és a jobbágyság eltörlése. Ki is mondotta mind a kettőt és azután feloszlott.

Az Unió kimondása nagy ellenkezést idézett elő a szászoknál és oláhoknál, mert azáltal nemzetiségüket látták veszélyeztetve. Nagyszebenben Unió-ellenes tüntetések tartottak. De az Unió kimondása céljából egybehívott országgyűlésen az Unió elleneseivel lelkes közakarát állott szemben. A közhangulatot találóan jellemzi az e célra készült nemzeti színű lobogók ezen felirata: «Unió vagy halál». A szászok képviselői – Roth Illés és Schmidt Konrád – nem is mertek az Unió ellen szólni, s midőn őket szavazásra hívták fel, egyikük egy Unió-lobogóval kezében maga is ezt kiáltotta: Unió vagy halál! Ezt megtudván Szebenben a comes, a szászok grófja gyűlést hivatott egybe, s kérdőre vonta őket, hogy miért szavaztak az Unióra, holott tudták, hogy azt küldőik nem akarják? Erre az Unió-lobogós képviselő csak annyit felelt: «Szerettem volna látni, hogy a comes úr mit tett volna, látván a mindent elsőprő népakaratót? Unió vagy halál!» – Hát inkább halt volna meg, fakadt ki a comes. «Csakhogy én nem meghalni, hanem élni akarok nemzetemért», viszonozta a kérdőre vont követ. A másik képviselő – hallomásom szerint – így felelt: Én tiszta hazafias meggyőződésből és nemzetem saját jól felfogott érdekében szavaztam az Unióra. Nekünk erdélyi szászoknak a magyarok mellett a helyünk, mert csak azzal vállvetve tudunk ellentállni az egész Erdélyt előzőnlő oláhság barbarizmusának!

Antal öcsém már jogász volt, de Kolozsvárt amennyi fiatalember, mind belépett az akkor szervezett önkéntes nemzetőrségbe. Így ő is odahagyta az iskolát és önkéntes nemzetőr lett. A guberniálisták közül is sokan ugyanezt tették. A nemzetőrök – magyar vezényszóra – a Trencsén-téren gyakorolták magukat naponta a fegyverforgatásban. A vezénylők többnyire kiszolgált császári-királyi tiszték voltak. A kolozsvári nemzetőrségből telt ki később a XII-ik honvéd zászlóalj.

Ezekben a napokban látogatott meg Fogarasból Zabolai

Kis János, volt városi szolgabíró, aki egy ellene alaptalanul indított eljárás ügyében igazságot keresni jött Kolozsvárra. Haza indulóban felszólított, mennék én is vele, mert Fogarasban is nagyon viasz állapotok kezdtek fölényre jutni. Én látván, hogy a gubernator is eltávozott, s főleg, hogy a gubernium bomlófélben van, és sokan oda is hagyták szolgálatukat, Cserei Farkas ő méltóságától szabadságot kértem és Kis Jánossal együtt elutaztam Fogarasba.

Ezen utazás arról volt nevezetes, hogy ahány városon mentünk keresztül, annyiféle színű lobogót láttunk lebegni a tornyokon. Tordán, Felvincen, Nagyenyeden, Tövisen, Gyulafehérvárt a városban nemzeti háromszínű lobogókat, Szászsebesen, Szerdahelyen, Nagyapoldon, Keresztényszigeten, Nagyszébenben veres és fehér német nemzeti zászlót, Feleken szász és oláh nemzetiségit, vagyis kék-sárgát; Nagyszébenben és Gyulafehérvárt a várban, a katonai épületeken császári sárga-fekete zászlókat lengetett a szél. A nemzetiségi és császári zászlók, mint az Unió ellen intézett megannyi protestáció tüntek fel előttem, s méltó haraggal és nagy elkeseredéssel töltötték el belsőmet. Hiszen az Uniót az országgyűlés ünnepélyesen kimondotta, a király megerősítette, s így az kétségtelenül általánosan kötelező törvény erejűvé vált. Ekkora ellenszegülés megbotráncolatott. A szászok, kiket királyaink hazánkba befogadtak, s hatalmas kiterjedésű birtokadományokkal és nagy előjogokkal árasztották el, az oláhok, kiket a magyar nagylelkűsége jobbágyi állapotjából felszabadított: – most így hálálják meg a velek éreztetett jótéteményt, hogy a jogerőre emelkedett törvény ellen tüntetnek? Mit érdemel ez a szörnyű hálátlanság? A sárga-fekete lobogó kitűzése meg éppen gyanusnak tűnt fel előttem.

Másnap délben érkezünk Nagyapoldra. A vendéglőben egy szebeni szász jogással ismerkedtünk meg. A szászoknak ugyanis Nagyszébenben külön jogi tanfolyamuk volt, hol az erdélyi szász statuták előadását hallgatták. Új ismerősünk mívelt fiatalembernek látszott. Hallván, hogy mi Kolozsvárról jövünk, kérdezte, hogy a napokban miféle nevezetes dolgok történtek ott? Újságotlunk, hogy a lefolyt országgyűlésen törvényileg kimondatott a Magyarországgal való Unió s a jobbágysági viszony megszüntetése. A fiatal úr meglepetéssel kérdezte: Hát mi azt gondoljuk, hogy Erdélyre nézve az Unió jót fog hozni? Nem gondoltunk-é arra, hogy azzal mennyit fog veszteni az ország?

Elveszti a guberniumot, eddig élvezett autonómiáját, a magyarországi urak fognak itt rendelkezni, kik az itteni viszonyokat nem ismerik; az erdélyiek háttérbe fognak szoríttatni és nekik mindenből csak a maradék jut.

Teljes meggyőződéssel felelém: Az Unió az itteni sajátlagos viszonyok következtében annyira szükségessé vált, hogy halálos bűn lett volna továbbra is elodázní!

– Ezt nem tudom felfogni, – mondá ő.

Én pedig nyugodtan folytatám: A kis Erdély lakosságának felerésze oláh, melynek nagyobb része eddig jobbágyi állapotban élt; most a magyar nemzet nagylelkűen felszabadította őket, és az előbbi kiváltságos nemzetekkel azonos jogokban részesítette. Ők ezen új jogaikat régi nemzeti aspirációik előmozdítására kétségtelenül fel fogják használni, ha tehát nincs Unió, ha nem egyesülünk az anyaországgal, hogy megerősödjünk, bizonyosan ők lesznek majd Erdély urai, és akkor válságosra fordul vezető szereplésünk.

– De nekünk szászoknak nincs okunk attól félni, szóla közbe a fiatal úr.

– De éppen a szászoknak leginkább van – mondám én – mert az a szerencsétlen «két gyermek-rendszer» odahozta önöket, hogy nagyon leolvadtak és máris tudok azelőtt virágzó szász községeket, hol a szászok nagyrésze kihalt és helyüket az oláhok foglalták el. (A szászoknál ugyanis egy családban ritkán volt több két gyermeknél, mégpedig azért, hogy a jószág az osztályok folytán fel ne daraboltassék, s a gyermekek el ne szegényedjenek.) Nekünk magyaroknak sem örvendetes e nemzetiségi változás, de nem segíthetünk rajta. Intő szózat lehetne ez a derék szász nemzet vezetőinek, hogy csatlakozzanak hozzánk, akik a túlnyomó oláhság ellen leginkább meg tudjuk védeni.

A fiatal jogász kissé elgondolkozott, majd hevesen kifakadt: – Igen, de mi az elmagyarosítástól féltjük nemzetiségünket.

– Már hétszáz év óta van a szász nemzet Erdélyben – felelém – s azóta vallását, nemzetiségét, iparüzletét, magával hozott kulturáját – a válságos idők között is – nemcsak fenntartani, hanem a magyar nemzet szárnyai alatt – mindnyájunk örömeire – magasabb fokra emelni volt képes; és ma rendezett egyházi viszonyai, kiváló iskolái, jó közigazgatása, népének szorgalma, jóléte és műveltsége által tűnik ki; tehát nincs okuk nemzetiségüket félteni. Nézzon körül az európai országokon és látni fogja, hogy a más nemzetek közé vándorolt, vagy befogadott nemzetiségek annyira beolvadtak új hazájuk

nemzete közé, hogy ma már mi különbség sem létezik közöttük.

Erre nem volt mit feleljen, én pedig egész nyomatékkal mondtam:

– Csak Magyarországgal együttesen maradhatunk urai kis hazánknak.

A fiatal úri embertől elváltunk, bizonyos rokonszenvet érezve egymás iránt. Ő ment Szászsebesre haza, mi pedig folytattuk utunkat Nagyszeben felé. Szebenben a «Római császár» című nagy szállodába szálltunk meg. Estve a nagyterembe mentünk vacsorálni, hol egy asztalnál több úri ember vitatkozott Szebeni Pál országos kir. kincstári levéltárnokkal az Unió felett. Szebeni ellenesei tekintélyes szász urak voltak, s ezek között kitűntek Szigerusz József, később országos pénzügyigazgatósági titkár, továbbá Hincz János, később a brassai kereskedelmi kamara titkára.

A szász urak élénken kikeltek az Unió ellen és állították, hogy az nékik nagyon káros lenne. Szebeni ellenben a mellett volt, hogy a szászokat és magyarokat csak az képes megvédeni a már felszabadult és egyenjogúvá lett oláhság túlnyomó tömege ellen. Szigerusz erre megjegyzi: – Bennünket az oláhok nem fognak elnyomni, mert eddig is együtt éltünk. Szebeni felelé: – Persze, hogy eddig nem, mert ha a volt jobbágy vagy fiai ide menekültek, itt szabad polgárokká lettek; de most, hogy az alkotmányos jogok élvezete reájok is ki lesz terjesztve: önöket az oláh többség előbb-utóbb ki fogja szorítani az országgyűlésből, a megyéből, a városi és községi hivatalokból és tisztségekből, sőt még a nemzeti vagyona is, melyet eddig oly gondosan meg tudtak őrizni, igényt fog tartani. (Ez meg is történt később.) Erre a szász urak kissé elhallgattak. Szebeni pedig monda: – Nemzeti intézményeiket, kulturális fejlődésüket és jóllétüket csak úgy lesznek képesek jövőben fenntartani, ha hozzánk csatlakoznak. Kinek Szigerusz felelé: – A magyarokhoz csatlakozni annyi lenne, mint nemzetiségünkről lemondani. Az oláh sokkal hátramaradottabb, hogysen tőle nemzeti nyelvünket, t. i. a németet, kulturánkat és közmívelődési intézményeinket féltünk kellene. Kinek Szebeni így felelt: – A magyar pedig sokkal nemesebb érzelmű, hogysen önöket elnyomni akarná.

Ekkor Hincz János mintegy szemrehányólag odaveti Szebeninek: – A magyarok nagy hibát követtek el, hogy nem csináltak belőlünk mind magyarokat hosszú idő alatt, midőn a hatalom az önök kezében volt; hanem elszenvedték, hogy

nékünk külön adminisztrációnk, külön törvénykezésünk, külön polgári intézményeink legyenek, elszenveték, hogy mi mintegy külön államot képezzünk az államban! Szebeni erre csak annyit válaszolt: – Mindezen jogokat önök régi királyaink szabaddalmai alapján gyakorolták; melyeket megtámadni a magyar igazságérzete nem engedte.

Erre egy más szász úr közbeszól: – Úgy a magyarok, mint az oláhok támadásai ellen megvéd bennünket a Felséges Ausztriai Ház. Különben az Unió nem is fog fennállani, mert oly nyakra-főre és erőszakkal vitetett keresztül, hogy azt törvényesnek el nem ismerhetjük.

Szebeni kissé indulatosan szóla: – Az országgyűlés csaknem egyhangulag kimondotta az Uniót, s a felség megerősítette, tehát jogerejűvé vált; így azt mindenki tartozik törvényesnek elismerni.

Ekkor beállott a szebeni cigány zenebánda és elkezdett különféle magyar dalokat és csárdást húzni, s ezzel az érdekes vitának vége szakadt. Mi is csakhamar eltávoztunk onnan és csendesen lefeküdtünk. Sokáig nem tudtam elaludni, mert a Szebenivel tartott vitatkozás alkalmával a szászok részéről el-ejtett nyilatkozatok bizonyos aggodalmat támasztottak ben-nem a jövő iránt.

Következő nap estvefelé megérkeztünk Fogarasba, hol még nagyobb visszatetszést keltett bennem, hogy csak a katolikus és református templom tornyán díszlett a háromszínű nemzeti zászló, ellenben a lutherán templom tornyán a veres-fehér, a görög-keleti templomén az oláh sárga-kék, s a régi Apafi-vár délnyugoti legmagasabb tornyán a császári fekete-sárga lobogó van kitűzve. A görög-katolikus templom tornyára Serényi János akkori püspöki helynök nem engedte, hogy az oláh lobogó kitűzessék. Midőn ezt én neki, mihelyt együtt találkoztunk, hálás szavakkal megemlítettem, csak annyit mondott: «Hiszen Magyarországon vagyunk!»

Nem mulasztottam el az evangélikus lelkészt, Wellman Andrást is, kit már azelőtt jól ismertem, kérdőre vonni a német nemzeti lobogó kitűzése miatt. Ő azzal mentegetődzött, hogy a zászlót Nagyszebenből hozták és maga a küldöttség helyezte fel a toronyra.

De a várparancsnokot, Kiss Sámuel is megkérdeztem, hogy a fekete-sárga zászló kitűzése a vár tornyán mit jelent? Azt felelte: – Az a nagyszebeni cs. kir. főhadivezérség parancsára tüzetett ki, annak jeléül, hogy a cs. kir. katonaság és várórség a zászlójára letett esküjéhez hű marad.

Fogarason gyakran meglátogattam az említett evangélikus lelkészt, Wellmann Andrást, kinek társasága nagyon kellemes és tanulságos volt. Nagy olvasottság, tudományos műveltség, sokoldalú jártasság és nyelvisméret tüntették ki. Beszélt és írt a németen kívül franciául és angolul. Ez utóbbit különös előszeretettel beszélte. Válogatott könyvgyűjteménye volt. Ebben különösen az angol irodalom leggazdagabban volt képviselve, úgy tudományos, valamint szépirodalmi és költészeti művekben. Ott voltak felhalmozva: Macaulay világtörténete, Milton vesztett paradicsoma, Lord Byron költészeti művei, Walter Scott és Lytton Bulwer regényei, Shakespeare drámáit nem is említve. Nagy kedvet kaptam angolul megtanulni, hogy ezen felmagasító írók remekműveit eredetiben olvashassam, melyre Wellmann örömmel vállalkozott, felkérvén engem, hogy hetenként bár két napot szakítsunk ki a francia nyelv gyakorlására, amit én szívesen kész voltam elfogadni, mert nékem is nagy örömet okozott a francia nyelven való társalgás, kivált egy oly művelt emberrel, mint ő. S így szinte mindennap egész délutánokat együtt töltöttünk el kedves szellemi élvezetben.

A lelkész úr egyébaránt sok különösségei között azon eredeti gondolatra jött, hogy az újból épült torony födelét egy szép filegoriává alakította át, mely a harangokon felyül lévén, onnan gyönyörű kilátás tárult az Olt-vizére s a festői havasokra. Kényelmes lépcsők vezettek oda fel; gondoskodott továbbá kényelmes ülőhelyekről, asztról és írószerekről és mi úgy az angol, valamint a francia, később pedig a számára adott magyar órák megtartására oda mentünk fel, hol legkevésbbé voltunk zavarva. Nyelvleckéink alatt én mindig bevontam az idegen nemzeti zászlót; később Wellmann is átlátta, hogy annak nálunk nincs helye, s azután nem is lengett többé, a tornyon. Ez volt a mi külön Uniónk.

Bem zászlói alatt.

A Bécsből csodálatos módon kimenekült Bem József tábornok (beszélték akkoriban, hogy mint fiáker-kocsis szabadult ki a császárvárosból) 1848 decemberében küldetett Erdély visszafoglalására. Nyolcezer gyakorlatlan emberrel és néhány ágyúval jött be Erdélybe. Pár nap mulva Deésnél csatát nyert, s a meglepett ellenfélt üzve, karácsony ünnepén bevonult Kolozsvárra, hol rendkívüli lelkesedéssel fogadták. Innen Urbán ellen sietett, akit két győzelmes csata után Bukovinába szorított. A székelyek seregestül tódultak zászlói alá.

Az új év elején rémséges dolgok történtek Erdélybe Január 8-án a Jánku vezérlete alatt állott lándzsás had a virágzó Nagyenyed városát éjjel megtámadta, s az egész várost romhalmazzá égette.

Ezalatt Bem mind beljebb nyomult és január 21-én a rendkívül megerősített Szebent vakmerően megtámadá; onnan visszaverettet, de csakhamar azután az ellene indult Puchner és Gedeon egyesült hadseregét Szelindeknél megverte. Ekkor már közel harmincezer katonája volt. A császári-királyi hadparancsnokság, hogy ekkora erővel bizton megmérkőzhessenek, a szomszéd Oláhországban táborozó oroszokat hívta be segítségül, mely meghívásra tízezer orosz jött be Erdélybe, de Bem Piskinél február 9-én az összes osztrák és orosz seregeken oly döntő diadalt vívott ki, hogy azok teljesen szétverettek. Bem azután a Kiskapusnál szenvedett vereséget megbosszulandó, március 11-én Szebent rövid, de kegyetlen ostrom és szuronycsata után bevette, s az oroszokat Puchner seregével együtt Vöröstoronyánál Oláhországba kiűzte.

Mindezen eseményekről mi csak később értesültünk, mert a császáriak kezén levő Fogarasban mintegy internálva voltunk. Nemcsak hogy sehová kimozdulni nem lehetett, hanem még a kis hazánkban történt eseményekről szóló hírek sem jutottak el hozzánk. Teljesen el voltunk szigetelve a külvilágtól. Legfeljebb az Olt tulsó oldalán fekvő Galac községből hozott némelykor egy zsidó igaz vagy elferdített híreket.

Egy este német katonaság érkezett Szeben felől. Egy ismerősünkhöz egy dragonyos tisztet szállásoltak be, akitől értesültünk a szebeni eseményekről és megtudtuk, hogy Bem, a magyarok hős tábornoka, a menekülő császári sereg nyomában van, s egy-két nap múlva már városunk falai között ünnepelhetjük.

Másnap már egész Fogaras Bem seregét várta. A nép áradt a város vége felé, Pepi primás is kivonult egész zenekarával, ünnepi díszben a fogadásra. – Hát titeket ki küldött? kérdeztük. – Minket senki, mi jószántunkból jöttünk, hogy a magyarokat a Rákóczi-indulóval kísérvük be a városba!

A város végén már várakozott néhány ismerősünk. Ott volt az öreg Telman József, Jakab György alkapitány, Fülöp Elek, Szevesztrényi Lajos, Boér Károly és János, Borosnyai György, Jaksy József, a két Gyertyánosi és mások. Volt egy nagyon óvatos táblabíró úr is, aki – mintha a jövőbe pillantott volna – figyelmeztetett, hogy még keservesen meg

fogjuk fizetni a mai ünnepet. Mi persze számba se vettük töprenkedését.

Egyszer csak halljuk messziről a trombita- és dobszót mindinkább közeledni a szomszédos Bethlen községből. Már feltűnt a nehéz olasz lovasság zászlaja. Szálas barna vitézek kihúzott karddal kezükben ültek fakó lovaikon. Elöl jött egy őrnagy, mellette a zászlótartó gyönyörű nemzeti lobogóval, melyet a kolozsvári nőegylet ajándékozott. Lelkes «Éljen»-nel fogadtuk a felmentő magyar sereget. Megcsendült a Rákóczi-induló. Az őrnagy, megállítva csapatát, érdeklődött, nincsen-e itt valaki, aki olaszul tudna, mert emberei mind olaszok, s el kellene őket szállásolni. Rögtön előálltunk Boér Jánossal s a fiskális udvarba kísértük a csapatot. A lovasság után jött négy szakasz lovas-tüzérség vagy tizenkét ágyúüteggel, azután a gyalog zászlóaljok végtelen hosszú sorban, kiket a Vilmos-huszárok, s ezeket újból tüzér ütegek követték; szekeres-csapatok zárták be a menetet, amely oly hosszú volt, hogy a szekeresek és poggyászfuvarak csak estve érkeztek a városba.

Kis Sámuel őrnagy teljes díszbe öltözött, úgy várta a magyarokat s szép, rövid beszéddel fogadta őket. Még mielőtt a magyar tábor a várost elérte volna, Stráva, a császári várparancsnok, a várőrséggel együtt hirtelen Brassó felé távozott.

Délután megérkezett Bem tábornok is fényes táborkarával. Mellette a kocsiban Kurtz Antal megbizott titkára és segéd-tisztje tilt. (Kurtz Antal eredetileg régiség- és történetbúvár volt; Bécsben született 1799-ben, tanulmányait azonban Magyarországon végezte; ügyvédi oklevelet is nyert, de az ügyvédséget nem gyakorolta. Bécsben megismerkedvén gróf Kemény Józseffel, felhívására Erdélybe jött és Gerenden tudományos kutatásaiban segítségére volt; azután Brassóban élt tudományos szakmájának. Mihelyt Bem Erdélybe jött, azonnal titkárának vette táborkarába és Kurtz, mint segéd-tisztje, mindenüvé követte őt.)

Megható jelenetnek voltunk tanui azon nap folyamán. Egy Halmágyi Sándor nevű határőr százados, az I. határőr-ezredből hátramaradt fegyveres határőröket – lehettek vagy ezeren – összegyűjtötte és azokkal katonai sorrendben, az országutat kikerülve, bevonult Fogarasba. A piacon hosszú sorban felállította őket, várva a fővezér megérkezését. Midőn Bem a piacra érkezett, elbámult, hogy miféle fegyveres katonai csapat van ott, és kocsiját megállította. Halmágyi százados kivont kardjával katonásan tisztelegvén jelenti, hogy a hátramaradt

határőrök kívánják a fegyvert ő excellentiája lábaihoz letenni; méltóztasson felettük tetszése szerint rendelkezni. A fővezér azonnal parancsot adott egyik segédjének, hogy a fegyvereket vegye át és biztos fedezet alatt szállíttassa Szebenbe; a legénység szabadon mehet, vagy akinek tetszik, átléphet a magyar hadseregbe, ez utóbbiaknak kihirdetve, hogy a beállítandó fogarasi magyar várparancsnokságnál jelentkezzenek.

Innen Kurtz őrnagy a tábornokot egyenesen a várba vezette, ahol a Leiningen magyar ezred ottmaradt magyar tisztjei: Lukáts Károly százados, Hegyessy Sándor fő- és Keresztes Antal alhadnagyok fogadták, s a belső udvar közepén hegyaljai finom óborral kínálván, azt Bem a magyar nemzet üdvére kiitta. A tábornok különösnek találta, hogy a várórség a nélkül, hogy a várat védeni megkísérlette volna, innen kardcsapás nélkül távozott. Jakab György alkapitány, illetőleg alispán most a tábornokot tábornokával együtt a fiskális udvarban szállásolta el és illő ellátásukról gondoskodott. Bem a másnapi továbbmenetelre a szükséges parancsokat kiadván, az éjet ott töltötte.

Bem hadseregének tisztjei között több ismerőssel találkoztam. Így Pekri István és Ivuly Sándor volt tanuló társaimmal, továbbá Kozma Zsomborral, Kolosi Antallal, báró Huszár Sándorral és Menasági Györggyel.

Ez a nap Fogaras magyar lakóinak az örömteljes izgalom napja volt. Minden háznál rendkívüli tevékenység s nagy lőtásfutás volt, a gazdasszonyok nem győzték a beszállásolt és önként jelentkező különböző fegyvernemek tisztjeit és legénységét megvendégelni. Nékem még ebédelni sem volt időm, úgy elfoglalt e nevezetes nap ezernyi téendővel.

A kiadott hadi parancs értelmében másnap kora reggel az egész tábor, egy része még szürkületkor, elindult Brassó felé. Az ellenség a Feketehalmi hegy alján várakozott, hol Bem a Kalliány tábornok vezérlete alatt egyesült osztrák és orosz seregeken fényes győzelmet vívott ki. A vert sereg folytonosan üzetve Oláhországba menekült, Bem pedig diadallal vonult be a nemzeti lobogókkal feldíszített Brassóba. Most már – Gyulafehérvár és Déva kivételével – egész Erdély meg volt hódítva.

Most, hogy végre, hónapokig tartó elszigeteltség után szabaddá vált az út, én is siettem Szebenbe. A város tornyain és középületein a háromszínű lobogó ékeskedett. A «Római Császár»-vendéglőben ismerősökkel találkoztam. Egyikük, egy előkelő szebeni polgár, mint szemtanu előadta Szeben bevételének

némely momentumait. Előadásának röviden csak főbb vonásait jegyzem ide:

A város éjszak felőli határán, a Tereziánium környékén, honnan a támadás jöhetett, a császáriak új erődítéseket eszközöltek. Nevezetesen két nagy földbástya épült egymással szemközt, nehéz várágyúk számára, lőrésekkel ellátva, az ellenség keresztút közbe szorítása végett. Minden nyitott hely kemény magas paliszádokkal elzáratott. Az ágyúlövegek minden percre készen tartattak, s a megfelelő tüzer-személyzet, valamint az ostrom visszaverésére szükséges gyalogság s annak védelmére szánt lovasság a helyszínén tanyázott. Bem már közeledett Nagyselyk felől, s alig érkezett a szebeniek szőlőhegyét képező «Alte-berg» nevű hegyre, annak magaslatáról a földtöltésekre felhúzott ágyúkat a csak tőle kitelhető bámulatos számítással irányzott bomba- és golyó-tűzzel nemsokára elnémította, s azután a hegyről ostromléptekkel lerohanva, háromszor parancsolt rohamot. A harmadikra – mindamellet, hogy az odaállított orosz gyalogság a rohamot kétszer vitézül visszaverte – borzasztó szuronycsata után, melynél az oroszok ereje megtörtött, a magyarok a városba visszatarthatatlanul benyomultak. Több helyen utca-harc is folyt. A tábor főereje a Vizaknai-utcán vonult be a városba, folytonosan maga előtt üzvéen a városból a Disznódi-utcán és külvároson át kifelé törekvő oroszokat és osztrákokat, kiket Bem egész Vöröstoronyig üldözött, és néhány nap múlva innen is kiszorítá őket. Az egyesült orosz-osztrák sereggel – az ellenség bosszújától remegve – sok szebeni polgár és főbb hivatalnok menekült ki Oláhországba.

Bem a meghódított városba bevonulva, a nagy küzdelmet kiállott s magát vitézül kitüntetett legénységnek két órai rablást engedélyezett. Mikor a nagypiacon a fővezér engedélye kihirdettetett, hosszas ideig senki sem mozdult helyéről. Ekkor a harci lováról még le nem szállott Pap Alajos ezredes a körülötte négyszögöt képező zászlóaljok előtt megismételte a fővezér felhívását. Ám az ő szavait is mély hallgatás követte. Végre előlépett két őrmester és messze hallható hangon így szólt: – Ezredes úr! Alázatosan jelentjük, hogy a hadseregben senki sincs, aki ezen engedéllyel élni kívánna. Mert a magyar katona nem rabló, hanem vitéz! Az ezredes mélyen meghatva szóla: – Éljen a magyar hadsereg, melynek ilyen vitézei vannak! Ezt jelenteni fogom a tábornok úrnak. Ezzel elbocsátá őket, hogy elszállásoltassanak. Pap Alajos jelentését Bem nagy elismeréssel fogadta és ennek a következő napi fővezéri parancsban is méltó

kifejezést adott. Nem is történt legkisebb erőszak vagy kihágás, mert Bem táborában a legszigorúbb katonai rend és fegyelem uralkodott. (Szeben városa a lakói iránt tanúsított humánus és kíméletes eljárásért háláját kifejezni kívánván, 1858-ban a josephstadi várfogságból hazakerült Pap Alajosnak, kit az orvosok köszvényes bajának orvoslása végett a vizaknai fürdőbe küldöttek, hol ő a fürdőévadot családjával együtt töltötte, összes gyógyítási és fürdői költségeit saját pénztárából fedezte.)

Míg Szebenben tartózkodtam, Bem is visszaérkezett brassai diadalmas útjából, s a főtér déli során épült gróf Bethlen-féle palotában (melyben most a nagyszebeni általános takaréktár főpénztára van elhelyezve) volt elszállásolva.

Egyszer csak találkozom Váraljai Boér Antal bátyámmal, az országgyűlési képviselővel, aki több képviselőtársával együtt érkezett Debrecenből, a kormánytól kiküldve, hogy Bemnek, mint Erdély meghódítójának a haza elismerését kifejezzék és a kormányelnöktől küldött rendjelet mellére feltűzzék. Ennek ünnepélyes végrehajtása másnap délelőtt 10 órára volt kitűzve.

Boér Antal bemutatott a vele együtt jött urak közül egy huszárezredesnek és két képviselőtársának, akik említették, hogy óhajtanák az erdélyi magyar ifjúságot minél nagyobb számban megnyerni a szabadságharc ügyének, hogy ezáltal a honvéd tisztikar inkább megmagyarosodjék. Éreztem, hogy e vészteljes időkben mindenkinek szent kötelessége a haza védelmére sietni. Ami a hazával történik, jó vagy rossz, történjék velünk is. Nekünk erdélyieknek, kik eddig tétlen várakozásban éltünk, most jött el a cselekvés órája. Bejelentettem elhatározásomat és vállaltam a feladatot, hogy a környék magyar ifjúságát Bem zászlói alá toborozzam.

Másnap bátyám felvezetett engem Czecz János ezredes, tábornoki főnökhöz (két hónap mulva lett tábornok), aki a főtéren a főhadparancsnoki palotában lakott. Bemenvén hozzá, egy barna, még fiatal úri ember fogad bennünket: huszonhét éves volt, akárcsak én. Ő már ismerte bátyámat, aki bizonyos protektori hangon mutatott be neki. Czecz a szomszéd szobából egy tiszti kardot hozván ki, azt övénel fogva a vállamra helyezte, s közölte, hogy ezennel kinevez hadnagynak és segéd tisztjének. Felhívott, hogy másnap tiszti egyenruhában jelentkezzem az eskü letételére s a kinevezési okmány átvételére. A következő napon a megrendelt időre pontosan jelentkeztem Czecznel, ki engem az irodafőnökhöz, Pünkösty századoshoz vezetett, hol a tiszti esküt letettem. Azután kijelölték az irodában a helyemet.

Ott találtam még Keresztély Antalt, kit még királyi táblai jurátusi időmből ismertem, egy Jüngling Mihály nevű főhadnagyot és Bene Jóskát, egy alig tizennyolc éves fiatal kis emberkét, akit midőn a magyarok a főparancsnoksági épületet elfoglalták, állítólag – mert ő maga tagadta! – az irattárban, az iratcsomók között elbúva találtak, s csakhamar kinevezték őrmesternek. Nyomban néhány napi szabadságot kaptam, hogy az egyik debreceni képviselővel együtt Fogarasba menvén, az ottani magyar ifjaknak a hadseregbe való verbuválásánál segítségére legyek.

Másnap korán reggel útnak indultunk. A képviselő nem győzte eléggé bámulni a lapályból közvetlenül felmagasító Déli Kárpátok hófödte óriási csúcsait; a nevezetesebbeket, mint a Szurult, Negojt, Nagy Árpást, Buttyánt, Budiszlávot, Kolcát és Csindrélt tárcájába bejegyezte.

Édesanyám már várt, s a velem jött vendéget szívélyesen fogadta. Midőn elujságoltam neki, hogy honvédtiszt vagyok, még pedig Czech tábornoki főnök úr segédje, felsóhajtott: – Két nagy fiam van, s mind a kettő katona. Ezért mindkettőtökre büszke vagyok!

Számbavéve a fogarasi magyar családokat, mindjárt reggel megkezdtük működésünket. Legelőször Boér Jánost kerestük fel, aki azonnal hozzánk csatlakozott és vele mentünk a többi ifjakhoz. Legnagyobb részük, akiket öntehetetlen özvegy anyjuk vagy egyéb akadályok nem tartóztattak, tüstént készek voltak, a haza védelmére sietni. Így Barabás József, Köntzey Károly, Szilágyi Sámuel, a két Gyertyánosi testvér: Ferenc és István, Csorba Mihály, Borbáth László, Borbáth Lajos megyei táblabíró fia, és mások. A verbuválás tehát jól ütött ki. Fuvarokat rendeltünk, azokon mentünk másnap Szebenbe, Hegyessy Sándor főhadnaggal együtt, aki szintén hozzánk csatlakozott, hogy átlépjen a honvéd hadseregbe.

Szebenbe csak estve későre, setétben érkeztünk. Midőn a város széléhez értünk, két hosszú köpenyeges fegyveres katona megállít és mondja: Sztoj! Látván, hogy mi nem felelünk, kérdik: Vugerszki? De mi nem értettük, hogy mit kérdeznek. Oda-szóltam azonban Hegyessynek, hogy ezek orosz katonák. Ő nem győzött eléggé csodálkozni, hogy ily rövid idő alatt az oroszok ismét Szebenben lehetnek! Próbáltunk velük németül beszélni, azt felelték: Nyezna. Ekkor Hegyessy a Wachthaus-Commandant felől érdeklődött. Ezt megértették és elvezettek bennünket a valamivel távolabb fekvő katonai sütődéhez, ahol mindég

egy őrség volt felállítva. Belépven az őrszobába, ott egy honvédtisztet találtunk, kiből Hegyessy régi bajtársát ismerte fel. Értetlenül kérdezte: mit keresnek azok az orosz katonák a város végén? A honvédtiszt meg csak nevetett, hogy mi mindjárt a legrosszabbra gondoltunk, és elmondá, hogy azok a katonák csakugyan oroszok, kiket – midőn Bem Szebent bevette – a mieink elfogtak, s azután ők maguk ajánlkoztak, hogy a magyar hadseregben kívánnak továbbszolgálni; miután pedig egyébre őket használni nem lehet, éjjeli szolgálatra rendeltettek ide.

Másnap reggel új honvédegyenruhában, melyre egy háromszínű vállszalagot is vettem, s karddal oldalomon elindultam a társaimmal megbeszélte gyülekező helyre. Hegyessyt is ott találtam Leingen-ezredi egyenruhájában. Valamennyien felmentünk Czech hivatalába, s én – mint ujonnan kinevezett segéd-tisztje – bemutattam fogarasi társaimat, köztük Hegyessyt, aki városunk körülzártsága miatt csak most jelentkezhettek a magyar hadseregbe való átlépésre. Czech elégedetten fogadott valamennyiünket s társaimat a még az ellenség kezén lévő Gyulafehérvár és Déva ostrom-táborának létszámba osztotta be.

Hegyessyt és engem ott tartott. – Hegyessy őrnagyot jól ismertem, mondta. – Én annak fia vagyok, felelte Hegyessy. Czech örvendett, hogy újból egy értelmes tiszthez van szerencséje, aki tudja a katonai rendet s az avatlanoknak példányul szolgálhat.

Én pedig megkezdtem szolgálatomat Pünkösty százados mellett az irodában. Lakást béreltem a városban. Egy magánylegényem is volt, Smiksz Gyurinak hívták, aki a lovamra is tartozott ügyelni, melyet a kincstártól kaptam nyereggel együtt. Smiksz azelőtt Vilmos-huszár volt, onnan azonban fegyelmi vétség miatt bakává degradáltatott; de mivel lovakkal kitűnően tudott bánni, nagyon jó hasznát vettem.

A hivatali viszonyok kellemesek voltak. Czech tábornok irántam mindig jóindulattal és barátságos őszinteséggel viselkedett. Gyakran marasztott magánál ebédre; ahol egy csinos fiatalemberrel jöttem össze. Ez a tábornoknak öccse volt, ki mint osztrák tiszt egy ütközetben elfogott, és most hadifogolyként őriztetett a bátyjánál, ahol teljes kényelemben részesült, csak a házból nem volt szabad kimozdulnia; ellenben a főparancsnoki palotához tartozó szép árnyas kertben mindennap sétálhatott. Nagyon művelt, de magába zárkózott ifjú volt, s

nékem úgy tetszett, hogy egy szakmájába vágó tudományos művel foglalkozott, amelyet azonban mindenkitől elrejtteni igyekezett.

Pütkösty százados már nős volt. Neje Altorjai Apor Károlina, csinos székely eredeti nőnek tűnt fel; a naivságig egyszerű viseletében, szokásaiban, beszédében a székely típus meglátszott rajta. De nem szerette Szebenben, mert nem tudott németül és nem volt senki barátnője. Azért mindég visszavágyott székely hazájába. Később még báró Huszár Sándor, kit már azelőtt régebb ismértem, került az irodába mint a Czecz János segédje. Turi József volt iskolatársam is eléggé fáradozott, hogy ide bejusson, de óhajtását el nem érthette.

Az én hivatali körömhöz tartozott: az erdélyi összes fegyvernemek létszámát naponta pontosan összeállítani és Czecznek bemutatni; a hadi szerelvények, fegyverek, ruhaneműek kiegészítése vagy beszerzése iránt és más fontosabb ügyekben a hadügyminisztériumhoz jelentést tenni; a beérkezett kérvényeket előadni és elintézni; a hadbírósnak, élélmező biztóságnak és más alantas hatóságoknak előforduló ügyekben a szükséges rendeleteket fogalmazni; a fegyelmi és másféle személyes ügyekben felterjesztett folyamodványokat a hadi törvények alapján elintézni. Szóval dolog volt elég. Mindamellett meg voltam elégedve, mert igyekeztem és szorgalmam kellő elismerésben részesült.

Egyszer az ezredes édesanyja, özvegy Czecz Józsefné, kinek férje szintén katona volt, leányával, Polyxena kisasszonnyal fiának látogatására jött Háromszékről. Nagyon kedves és művelt úrnő volt, úgyszintén leánya is. Ezáltal a háznál élénkebb élet kezdődött, több vendég fordult meg és néha házi multságok is rendezettek, melyekben nekem is részt kellett vennem, mert ő nagyságáék engem már egészen házinak tekintettek.

Később Czecz fontos futári szolgálatokat bízott reám. Mindjárt a legelsőt teljes megelégedésére végeztem. Megbízatom az volt, hogy Bem tábornagnak (Erdélyben így címezték) egy titkos bulletint kézbesítsek úgy, hogy senki se tudjon róla és az általa küldendő feleletet is hasonló óvatosság mellett hoznám vissza. A jelentés tartalma szigorú titok volt; Czecz meghagyta, hogy ha a tábornagy urat nem sikerülne feltalálnom, levelét felbontatlanul hozzam vissza.

– De hol találom meg a tábornagy urat?

– Éppen az a baj, hogy nem tudjuk, hol tartozkodik, felelte Czecz, azért is van szükségem olyan biztos és hűséges

egyénre, aki a tábornagyot feltűnő nyomozás nélkül megtalálja és a reábízott ügyben gondosan eljárjon.

Czecz megengedte, hogy magánlegényemet is magammal vihessen.

Bemet Gyulafehérvár vagy Déva körül kellett keresnem. Nyugatnak indultunk tehát. Szászsebest elhagyva Marosportus felé igyekeztem. Itt már hallottuk az ostromágyúk dörgését, melyre a vár bástyáin lévő ágyúk bombáikat az ostromlókra szórva feleltek. Az ágyúzás alatt Marosportuson egy halmon várakoztunk, honnan tisztán kivehettük, hogy a vár déli oldalával szemben lévő Szent János-hegyre felhelyezett ágyúk bombái a püspöki palotának zsindeley födelét felgyújtották, s a mellette épült székesegyház magas tornyát megrongálták. Kovács Miklós püspököt, ki szüretre odament, ott érte a veszedelem, mert a várból kimennie többé nem lehetett. Beszélték, hogy valahányszor az ágyúzás megkezdődött, a szegény öreg mindég a pincébe menekült le, mert csak ott hitte magát biztonságban.

Az ágyúzás megszűntével a várat környező honvédtáborhoz értünk. A parancsnok, báró Stein tábornok erősen kérdezősködött utam felől, de kérdéseire csak kitérőleg válaszoltam. Innen Alvincen és Szászvároson át Déva alá siettem. A parancsnoknál jelentkezvén, itt is csaknem olyan felelkezésem volt, mint Gyulafehérvárt. De legalább annyit megtudtam, – a nélkül, hogy én magam fölfedtem volna küldetésemet – hogy Bemet a Temesi bánságban kell keresnem. Legutóbb Lugoson találkoztak vele. Puchner ellen indult Orsova felé, hol az egyesült osztrák és orosz hadat – nagy veszteséget okozván nekik – visszaverte és még most is ott táboroz Káránsebes körül, ahol mi is megtalálhatjuk. Így indultunk el Lugos, majd Káránsebes felé. Nemsokára elértük a tábor, illetőleg az előörsöket.

Bem egy biztos emberével bejelentetém magamat. Ez lengyelül beszélt a tábornaggal. Átnyujtám a titkos bulletint. Ő íróasztala elé ülve nagy figyelemmel olvasá, egy-egy bámulatot eláruló hangot hallatván. Majd utasított, hogy az est beálltával éppen úgy, mint most, jelenjek meg a felelet átvételére. Ezzel meghajtván magát, monda: «Adieu!» Biztos embere a táboron át kivezetett s én Káránsebesre visszamentem. A megrendelt időre ismét együtt mentünk a főhadvezéri sátorba, ahol a fő-tábornok bennünket már várt. De ez alkalommal belső titkára, és segédje, Kurtz Antal is ott volt. A lepecsételt levelet átadva Bem még röviden megkérdezte franciául, hogy Erdélyben miként állanak a dolgok? Mire csak annyit felelék, hogy elég jól s a

nemzetiségek sem moccannak. Ekkor ő «Bon voyage!» kívánással elbocsátott.

Másnap értünk Dévára, s harmadnap megérkeztünk Szebenbe. Első dolgom volt Czech tábornokhoz sietni és kiküldetésem sikeres foganatosításáról jelentésemet megtenni, egyúttal átnyujtván a főtábornok bepecsételt válaszát.

Tábornokom nemsokára eddigi működésem és szolgálatom felett teljes megelégedését nyilvánítva, átadta a főhadnaggyá lett kineveztetésemről szóló okmányt.

Május 21-én hosszú, elkeseredett ostrom után Buda vára bevételre, és Kossuth diadallal vonult be a fővárosba. Utána a miniszterek, a kormány tagjai és az országgyűlés is, átköltöztek Budapestre. Most már Magyarországon – Temesvár kivételével – úgyszólván ellenség nem volt látható, s a magyar hadseregnek az osztrák hadsereg nem volt képes sikeresen ellenállani. Azért ennek segítségére újabb orosz intervenció kéretett, melynek folytán az oroszok június közepén különböző pontokon törtek Erdélybe. Az orosz invázió az erdélyi hadseregben is különböző változásokat idézett elő, mert minden percben készen kellett lenni arra, hogy a vöröstoronyi szoroson át is beronthat egy orosz tábor. Czech tábornok ezt a kormányzónak közvetlenül jelentvén, Kossuth a fontos stratégiai pont védelmére régi hűséges barátját és hadsegédjét, Ihász Dániel ezredest nevezte ki parancsnoknak, s az eddigi parancsnok máshová tétetett át.

Közben Czech, mint bevált biztos emberét, ismételten megbízott futári szolgálatokkal. Midőn a helyzet súlyosra fordult, látván az általam beterjesztett kimutatásból, miként a Nagyszébenben és környékén állomásozó hadi erő oly csekély (mivel a több helyen beütött oroszok ellen harcképes csapatokat másfelé kellett indítani), hogy egy orosz beütés esetében annak sikeresen ellenállani nem lenne képes: újból egy galopin-téendőre hívott fel. Szükségesnek látta ugyanis új hadosztályok iderendelése által idejekorán megerősítésről gondoskodni. Ilyen hadsereg pedig Erdélyben akkor már csak a báró Kemény Farkas vezérlete alatti létezett. De most az oroszok miatt a közlekedés meg lévén szüntetve, írásbeli rendeletet csak rendkívüli úton küldhetne, azért kéri ismét szolgálatomat. Mintha ő is és figyelmességével engem elhalmozó anyja s nővére is érezték volna, hogy ezzel a megbizatással a sors örökre elszakít tőlük. A tábornok még külön figyelmeztetett, hogy miután Kiskapus és Medgyes felé már nem biztos az út, csakis Gyulafehérvár felé juthatok el a Marosvásárhely környékén állomásozó Kemény Far-

kashoz. Meghagyta azt is, hogy biztonsági szempontból marad-
nék mindaddig ott, míg a báró hadtestével együtt hozzá siet.

Legényemet, Gyurit, most is magammal vittem. Útunk
Tövisen, majd Enyeden vezetett keresztül. Soha el nem felej-
tem azon borzasztó látványt, mely egész bensőmet fellázította,
midőn a vandal módra szétrombolt és lakóitól kifosztott Enyedre
értünk. Mindenütt rom és pusztulás tárult előnkbe. A nagy
Bethlen-kollegium januárban történt felgyújtása óta romokban
hevert, csak a lángoktól elrepedezett és összeomlott falai s a
pusztán felmagasíció kémények jelölték a helyet, hol egykor a
tudományok ezen híres tanyája állott. Egy ép házat alig lehe-
tett látni. A minoriták szép temploma és zárdája romhalmazzá
váltott. A régi Várady-ház, hol annyi elfeledhetlen kedves
időket töltöttem, a rombolás martaléka lőn és szomorú látványt
képezett. Alig vártam, hogy túlhaladjunk a rablás, gyilkolás és
pusztítás eme borzasztó színhelyén.

Tordán, a térparancsnoktól azt hallottam, hogy br. Kemény
Farkas Kolozsvárott van. Kolozsvárra siettem tehát, de ott a
lakásán közölték, hogy elutazott Beszterce felé, hol Bem fő-
tábornokkal kellene találkoznia. Onnan csak később fog Maros-
vásárhelyre visszautazni. Másnap virradóra Kolozsvárról Maros-
vásárhelyre siettem. Br. Kemény Farkas ezredes hadparancs-
nok, a piac éjszakai során épült Görög-féle házban volt szállva.
Nagyon előzékenyen fogadott. Elolvastván a néki szóló rende-
letet, mondá, hogy miután most itt van Bem főtábornok úr, ő fog
rendelkezni a további téendőik felett. Egyébaránt engem Czech
tábornok úr kívánsága szerint – további felsőbb rendelkezésig –
ott tartott, mint galopint kívánván felhasználni, amit én kö-
szönettel fogadtam. A városi elszállásoló bizottság a Szent
Ferenc-rendi kolostorba szállásolt el.

Ezalatt az oroszok Bukovina felől is beütöttek, kikkel a
honvéd sereg június 27-én összeütközött. Az ujonc székelyek
azonban a nagyobb erő elől hátrálni voltak kénytelenek, míg
Bem segítségükre jövén, az oroszokat visszavonulásra kény-
szeríté. De azután tetemesebb erővel rontván be, a július 12-én
vívott csata után Besztercén át Bem is visszavonult. Itt a
toronyból reálítottak, de a golyó a kocsiban mellette ült segédjét
találta. Ezt követte július 16-án a szeretfalvi csata, hol Bem
serege hősiesen viselte magát, de a nagy erővel betóduló oroszok
már Szászrégenig nyomultak előre.

Mi minden percben vártuk Bem fővezért vagy rendeletét
Marosvásárhelyre, minthogy az orosz tábor mindinkább köze-

ledett. De Bem a Székelyföldről Moldovába ütött be, hogy ezt felláítsa és esetleg seregét onnan szaporítsa. E terve azonban nem sikerült, s ő is kénytelen volt Vásárhelyre visszavonulni. Alig pihenhetett ki magát, hallván, hogy Lüders orosz tábornok vezérlete alatt egy tetemes orosz hadsereg már Segesvárt elfoglalta: a székelyekkel s a Czech tábornok keze alatt lévő sereggel, – mely Szebenből Medgyesig volt kénytelen hátrálni – Segesvár felé indult. Most én is siettem a Czech tábornok seregéhez, mely már el is indult Segesvárra, de azt utól nem érven, a Bem sereggel érkeztem Segesvár alá.

Itt vívatott az Erdély sorsát eldöntő ütközetek egyike 1849 július 31-én. A hadi szerencse eleinte a Bem részére látszott hajolni, kivált midőn az állítólag általa irányzott ágyú golyója Szkariatin orosz tábornokot halálosan találta; de a nemsokára segítségül érkezett orosz dzsidások megfordíták a csata sorsát, s a honvédek visszaverettek. Utóbb újabb segítség érkezvén, a felszaporodott oroszok a magyar tábornokot bekerítették, csak a huszárok vágták magukat keresztül, ellenben a bekerített gyalogság részint elesett, részint megsebesült és elfogatott. Nekem ekkor azzal volt szerencsém, hogy Bokory alezredes dandárjához csatlakoztam. A kölcsönös tüzelés, előnyomulás és hátrálás, s a dzsidások rohamos támadása folytán ugyanis akkora zavar keletkezett, hogy egyes hadtestek helyeikről elsodortattak. Így jutottam én is a Bokory alezredes dandárjához és végig mellette maradtam, hiába igyekezvén a Czech tábornok hadosztályához jutni.

Az ütközetben mélyen meghiúsult, midőn szemem előtt látam bajtársaimat halálosan sujtva lehullani. A haldoklók halálhőrgése, a sebesültek jajgatásai, a parancsnokok buzdításai, s az ágyúk döngései közé vegyülő harcizaj pokoli lármája fájdalommal és lelkesedéssel tölté el belsőmet. Bizonyos aggodalmat is éreztem. De különös, hogy ezen tömeges halál látását mégsem találtam oly irtózatossá, mint midőn egy szeretett lény kimúltát vagyunk kénytelenek szemlélni.

Ezen véres harcban Bem is megsebesült. Lováról leesett és csak azáltal menté meg életét, hogy arcát köpenye miatt nem láthaták s magát halottnak tetteté. A csata után négy székely huszár érte jött, és biztos helyre vitte. Ugyanezen ütközetben hullott el Kurtz Antal, Bem belső titkára és segédje, Petőfi Sándor nagy költőnk pedig nyomtalanul elveszett.

A segesvári szerencsétlen ütközet után Bem Marosvásárhelyre vitette magát gyógyítás végett. Főtekintete továbbra

is a hadászatiilag igen fontos Nagyszeben felé irányult. Ennek bírását egyértelműnek vette az orosz had teljes kiűzésével. Azért már augusztus 3-án Medgyesre ment, és ott egyesülvén, az odarendelt Kemény Farkas erejével, melyhez én is csatlakoztam, augusztus 5-én korán reggel Szeben alá értünk, melyet az oroszok védettek. Bem azonnal rohamot parancsolván, az ágyúütegek fedezése alatt előrenyomultunk. Kemény Farkas hadosztálya a balszárnyon volt felállítva. Rövid, de nyakas ellenállás után Haszford orosz tábornok kiszorult Szebenből, s Vöröstorony felé hátrált.

Az este már beállott. Báró Kemény Farkas, mintha nesztét vette volna, hogy hátulról az egész orosz tábor közeledik felénk, nálamnál biztosabb embere nem lévén, engem néhány huszárral Nagyselyk felé küldött kikémleni: hogy nem fenyeget-e onnan veszély? En el is indultam a huszárokkal. Alig haladtunk félórai távolságra, puskaropogást hallottunk, de a setétben nem láthattuk, honnan jönnek a lövések. Jobbról-balról csak amúgy repültek a golyók felénk, és egyszerre nagy sereg lovas kozáktól voltunk körülvéve. Lövöldözéssel igyekeztünk magunkat kivágni, de a kozákok minden oldalról bekerítették bennünket.

Szebenbe kísérték.

*

Keserves fogságomból, melyet később a császári hadseregbe közkatonának való besoroztatásom követett, csak két év múlva szabadultam.

Visszatérhettem Magyarországra ... Bach Sándornak, az egykori bécsi forradalmárnak, Schwarzenberg herceg miniszterének adókkal, cenzurával, spiclikkel és cselák-huszárokkal megnyomorított Magyarországa ... Onnan pedig haza, Erdélybe ...

Kolozsvár! Pár évvel ezelőtt még élénk központja az erdélyi magyarságnak. Itt összpontosult az ország főkormánya, az ország előkelősége, a nemesség fénye. A pompás úri fogatok egymást érték. Színháza kitűnő volt. Ifjúsága az akkori műveltség színvonalán állott. Kaszinója minden igényt kielégítő. Társadalmi köre a legválogatottabb és legélvezetesebb. Arisztokrácia és nemesség a legszorosabb kapcsolatban élt. Itt a lenézésnek és fitymálásnak híre-helye sem volt. Az erdélyi mágnás is csak annyi jogot élvezett, amennyit a többi nemesség; a nemes családok nagy része egyébként is össze volt házasodva a mágnásokkal ...

És most? Minden annyira megváltozott, hogy alig lehetett ráismerni. A régi gubernium épületében a császári-királyi büntetőtörvényszék ütötte fel tanyáját. A gróf Bánffy-palotát, hol eddig az erdélyi főkormányzó lakott, a katonai főparancsnok foglalta el. A katonai vidéki parancsnokság a fiskus nevű épületben, a császári-királyi rendőrség az Úri Kaszinó épületében volt elhelyezve. A Közép-utcába érve, ámulattal látom, hogy a nagy Közép-kapu, Kolozsvár főkapuja s egyúttal tűzjelző tornya nem létezik. A császáriak lerombolták.

A város történelmi falai közé mindenféle jött-mentek fészkeltek be magukat.

Nagy volt az elkeseredés.

A tehetetlenség gyötrelme ült a lelkeken.

Kolozsvár nem volt többé a régi, kedélyes, úri város...